

HOZIRGI ZAMON PSIXOLOGIYASI VA PSIXOLOGIYA TARAQQIYOTI

Nurllayeva Inobat Shomuradovna

Xiva tuman 16-son umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Vaisova Nafosat Rajabboyevna

Xiva tuman 31-son umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada siz Hozirgi zamon psixologiya fanining tuzilishi, uning asosiy tarmoqlari hamda psixologiya fanining taraqqiyot bosqichlari bilan tanishasiz.

Kalit so'z: zamonaviy psixologiya, mehnat, taraqqiyot, faoliyat, konkrent qism, obyekt, subyekt.

Psixologiya inson psixikasini aniqlash, shakllantirish, yangi haroitga ko'chirish, takomillashtirish, rivojlanish dinamikasini ta'minlash, yangi sifat bosqichiga o'tishini qayd qilish imkoniyati borligi bilan o'ta amaliy, tatbiqiy fanga aylangandir. Psixologiya fanining sohalari uning amaliyot uchun muhim ahamiyat kasb etishidan dalolat beradi (huquqshunoslik psixologiyasi, klinik psixologiya, mehnat psixologiyasi, savdo psixologiyasi, sotsial psixologiya, pedagogik psixologiya, maxsus psixologiya, sport psixologiyasi va hokazo). Psixologiya amaliy, tatbiqiy jihatdan o'z predmetiga ega bo'lib, amaliy sotsial psixolog, injener

(muhandis) psixolog, oilaviy psixoterapevt, tibbiyot psixologi, maktab psixologi kabi sohalarni o'z ichiga qamrab olgandir.

Psixologiya fani tabiatshunoslik fanlari va falsafa negizida paydo bo'lgan bo'lib, to hanuzgacha uning na gumanitar, na tabiiy fanlar qatoriga kiritilishi aniqlangani yo'q, lekin shunga qaramasdan, uni har ikkala yo'nalishdagi sohalar bo'yicha to'plangan ma'lumotlar, qonuniyatlar birlashuvining mahsuli deb atash mumkin. Ammo psixologiyaning tarkibida

ham gumanitar, ham ijtimoiy bilimlar mavjud bo'lishidan qat'iy nazar, u alohida xususiyatga ega bo'lgan mustaqil fandır.

Endi kundalik turmushning psixologik bilimlari bilan ilmiy psixologik bilimlar o'rtasidagi tafovutlar yuzasidan mulohaza yuritish ayni muddaodir. Kundalik turmushga oid psixologik bilimlar, dastavval, yaqqol va alohida olingan holat, vaziyatni o'z ichiga qamrab oladi. Masalan, sinchkov bola o'z muddaosiga yetish uchun otasiga, onasiga, buvasiga, opasi hamda akasiga har xil uslub bilan ta'sir o'tkazadi, turlicha vositalardan foydalanadi. U ko'zlangan maqsadiga erishish uchun katta yoshdagi odamlarning individual-tipologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ish tutadi. Kundalik turmushga oid psixologik bilimlar aniq vaziyatga qaratilganligi, biror shaxsga yo'naltirilganligi bilan ilmiy psixologik bilimlardan farq qiladi. Ilmiy psixologiya esa muayyan metodlar, vositalar, uslublar, usullar, operatsiyalar yordamida ma'lumotlar to'plash va ularni umumlashtirishga intiladi, izlanyotgan ob'ektning xususiyati, holati, munosabati, bog'lanishi kabilarni aks ettiruvchi ilmiy tushunchalar, ta'riflar, qonuniyatlar, xossalar yordamida psixologik mexanizmlar kashf qilishga harakat qiladi. Odatda shaxsning xususiyatlari, sifatlari, fazilatlari, xislatlari, xulq-atvorlari, xatti-harakatlari bo'yicha turmush haraitidagi bilan fan olamidagilar (hatto ilmiy tushunchalar, atamalar) o'zaro o'xshab ketsa-da, lekin ilmiy psixologik mazmun, mohiyat, majmua o'zining tuzilishi, tarkibi, aniqligi, mantiqan izchilligi, ma'noning yig'iqligi bilan keskin ajralib turadi.

Yuqorida yuritilgan mulohazalar kundalik turmush tajribasida to'planadigan psixologik bilimlar bilan ilmiy bilimlar orasidagi dastlabki (birinchi) farqni harhlashga yo'naltirilganligi bois alohida ahamiyat kasb etadi. Lekin shu narsani yoddan chiqarmaslik kerakki, turmushga oid amaliy psixologik bilimlarga asoslanmasdan turib, ilmiy psixologik nazariyalarni yaratish mumkin emas. Xolbuki shunday ekan, amaliy bilimlar genetik kelib chiqishi nuqtai nazaridan birlamchi hisoblanadi. Shu narsani alohida ta'kidlab o'tish zarurki, kundalik turmush psixologik bilimlari aksariyat hollarda farosatlilik, sezgirlik, topqirlik xususiyati asosida intuitiv tarzda namoyon bo'lishi kuzatiladi. Buning asosiy sababi shuki, ko'pincha egallanayotgan bilimlar hayotiy tajribada uchragan voqelikka nisbatan munosabat, amaliy sinovlar negizida vujudga keladi, keyinchalik

undagi ayrim dag'allik va nuqsonlar silliqalanadi. Shuning uchun bunday psixologik bilimlar maxsus uslublar yordamida qabul qilinadi, ammo mantiqiy tahlil qilinmasdan turib to'g'ridan-to'g'ri muomala tizimiga uzatiladi. Ijtimoiy hayotda (muhitda) juda ko'p uchraydigan, ayniqsa, o'qituvchilar, murabbiylar, trenerlar, rahbarlar, vrachlar faoliyatida namoyon bo'luvchi ta'limiy, tarbiyaviy, tibbiy uslub arziyas ijobiy siljishni payqash imkoniyatini yaratadi. Amaliy faoliyatda erishilgan ushbu samara psixologik tahlilga muhtojdir, chunki uni keltirib chiqaruvchi ob'ektiv yoki sub'ektiv omillarni dalillash ancha mushkuldir. Buning uchun o'zgalarga ta'sir o'tkazish usuli, ularda ichki imkoniyatga ishonch tuyg'usini uyg'otish qo'zg'ovchisi, ta'sirga beriluvchanlikni kuchaytiruvchi motivlar (frantsuzcha "motif" qo'zg'atuvchi sabab ma'nosini bildiradi) tabiatini chuqur tahlil qilish kerak. Faqat mana shu yo'l bilangina siljishning psixologik ma'no kasb etishini dalillash mumkin, xolos.

Hayotiy psixologik bilimlarning ilmiy psixologik bilimlardan farqi shundan iboratki, ilmiy jihatdan asoslangan bilimlar anglashilgan, mantiqiy puxta, oqilonalik xususiyatiga ega bo'ladi. Ilmiy psixologik bilimlar faraz va g'oyalarni ilgari surish daqiqasidan boshlaboq shakllana boradi, ulardan kelib chiqadigan oqibatlarni mantiqan tekshirish bilan yakunlanadi. Bunda ham olg'a surilgan g'oyalar tekshirish jarayonida biron-bir tasdiq yoki inkor ma'nosiga erishsagina ilmiy psixologik bilimlar tizimiga kiritiladi. Hayotiy psixologik bilimlarning ilmiy psixologik bilimlar bilan qiyoslanishni davom ettirsak, unda ular o'rtasidagi tafovutlar yanada yaqqolroq ko'zga tashlana boshlaydi. O'zidan o'zi ma'lumki, hayot psixologiyasida to'plangan bilimlarni me'ros sifatida bevosita qoldirish yoki ularni yosh avlod ongiga qaysidir yo'l bilan uzatish imkoniyati o'ta cheklangandir. Chunki, keksa (katta) avlod tomonidan yaratilgan turmush psixologiyasini yosh avlod to'g'ridan-to'g'ri qabul qila olmaydi. Har bir yosh yakka hol ravishda hayotiy psixologik bilimlarni shaxsiy tajribasidan o'tkazganidan keyingina ularning to'g'riligiga ishonch hosil qiladi. Ana shu boisdan keksa yoki katta avlod bilan yosh avlod o'rtasida yuz beradigan nizolar, tushunmovchiliklar uzluksiz, to'xtovsiz ravishda davom etayotganligi sababli abadiyat qonuniyatlariga aylanib ketgandir. Avlodlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar, anglashilmovchilik to'sig'i, hayot dialektikasini vujudga keltirib, manguilik muammosiga aylanib qolgan insof, iymon, nafosat, adolat, erk

tushunchalari atrofidagi bahslarni davom ettirishga puxta zamin hozirlaydi. Ilmiy psixologik bilimlar bundan farqli o'laroq tajribalarda, ilmiy tushunchalar va qonuniyatlarda yanada oydinlashadi, so'z va alomatlar orqali, nutq yordamida muayyan yozma nutq manbalarida qoldiriladi. Shuning uchun ularning yoyilish ko'lemi keng, tarqalish sur'ati tezdir.

Kundalik turmushda to'planadigan psixologik bilimlar kuzatishlar, mulohazalar u yoki bu yaqqol holatga nisbatan qarorga kelishlar zamiriga quriladi. Ilmiy psixologik bilimlar tashxis qilish, sinash, tajriba (eksperiment) o'tkazish orqali bir voqelikni bir necha marta takroran tekshirishlar yordamida umumlashtiriladi. Agarda kundalik turmush psixologiyasining materiallari tabiiy ravishda ro'y bergan vaziyat, holat, voqelik kabilarni tahlil qilish natijasida yuzaga kelsa, ilmiy psixologik bilimlar keng qamrovli tajriba ma'lumotlariga tayanadi. Tajribalar esa bir necha bosqichlardan, qismlardan tashkil topgan holda vaziyatlar tabiiy ko'rinishini kutib o'tirmasdan, balki zarur haroit yaratiladi. Shu faktni (omilni) yana bir marotaba ta'kidlash o'rinliki, ilmiy psixologiyada katta hajmdagi materiallar, shu jumladan, qonuniyatlar, xususiyatlar umumlashtiriladi, insonning ichki imkoniyati, iste'dodi, ishchanligi, qobiliyati yuzasidan umuminsoniy tavsifga ega bo'lgan teran xulosalar chiqariladi. Buning natijasida odam psixikasini aniqlash, bashorat qilish, ayrim ruhiy nuqsonlarni tuzatish, noxush kechinmalarning oldini olish imkoniyati tug'iladi, bu esa ijtimoiy, ijtimoiy psixologik bog'lanishlar mohiyatini oqilona tavsiflash uchun xizmat qiladi. Ijtimoiy va yakka hol turmush og'irliklari va tashvishlarini kamaytirish, aqliy hamda jismoniy zo'riqishlarni pasaytirish, shaxslararo nizolarni bartaraf etish singari sa'yi-harakatlarni faqat ilmiy psixologik materiallarga asoslangan holda oshirish mumkin.

Shuning uchun psixologiyaning turli sohalarida (yosh psixologiyasi, pedagogik psixologiya, tibbiyot psixologiyasi, sotsial psixologiya va boshqalar) o'tkazilgan tadqiqot ishlari ilmiy asosda psixika, psixik holat, psixik hodisa, psixik jarayon, psixik funktsiya, psixik xususiyat, ijodiyot, faoliyat, ong, xulq, muomala singari tushunchalar bo'yicha materiallar to'plab beradi. Shuningdek, psixik aks ettirishning (fizik, fiziologik, psixik,

ong, o'zini o'zi anglash) moddiy asoslari, mexanizmlari yuzasidan qonuniyat ochishga imkon yaratadi, hatto insonning o'zligini anglash va boshqarish sari yetaklaydi.

Endi psixologiya fanining premeti to'g'risidagi savolga javob berishga harakat qilaylik. Ma'lumki, psixologiya tarixida bu muammoni tahlil qilishga bag'ishlangan son-sanoqsiz tadqiqotlar mavjuddir. Lekin ular haqida batafsil fikr yuritmoqchi emasmiz, chunki bu narsa navbatdagi paragrafda berilishi rejalashtirilgan.

"Psixologiya" (yunoncha "psychelogos") so'zini o'zbek tiliga tarjima qilsak, u "jon", "ruh" haqidagi "fan, ta'limot" degan ma'no anglatadi. Biroq hozirgi davrda "jon" tushunchasi o'rniga "psixika"ni qo'llashda davom etmoqdamiz. Lingvistik nuqtai nazardan "jon", "psixika" tushunchalari aynan bir xil ma'noni bildiradi. Lekin "psixika" tushunchasi bugungi kunda "jon"dan kengroq ko'lamga ega bo'lib, ham ko'zga ko'rinuvchi, ham ko'zga ko'rinmovchi tomonlarini o'zida aks ettiradi. Psixikaning tarkibiy qismlari faoliyat, xulq, muomala yaqqol namoyon bo'lish xususiyatiga ega bo'lsa, bilish jarayonlari, psixik holatlar, ichki kechimalar, ijodiy rejalar, ilmiy farazlar miyada mujassamlashgani uchun ular ko'zga ko'rinmaydi. Psixologiya fanining keyingi davrdagi taraqqiyoti ular o'rtasida bir talay tafovutlarni keltirib chiqardi.

Psixika to'g'risida dastlabki tasavvurga ega bo'lish uchun dastavval psixik hodisalar mohiyati bilan tanihamiz. Odatda psixik hodisalar deganda ichki, sub'ektiv tajriba faktlarning (voqelikning) namoyon bo'lishi tushuniladi, boshqacha so'z bilan aytganda psixika hayotning sezgi, idrok, xotira, tafakkur, xayol kabi har biri alohida olingan yaqqol shakllaridan iboratdir.

Ichki, sub'ektiv tajribaning o'zi nimani anglatadi? Insondagi quvonch yoki zerikish tuyg'ulari, uning nimalarnidir esga tushirishi, biron-bir xohish yoki intilish kechinmalari, xotirjamlik yoki hayajonlanish, hadiksirash hislarining barchasi shaxsning ichki dunyosini tarkibiy qismlaridir, ya'ni bularning hammasi sub'ektiv psixik hodisalar sanaladi. Sub'ektiv hodisalarning asosiy xususiyati - ularning bevosita sub'ektga taalluqliligidir. Agar inson idrok qilsa, sezsa, fikrlasa, eslasa, xohish bildirsa, albatta ana shu hodisalarni bir davrning o'zida tushunib (kuzatib) ham turadi. Inson intilsa, ikkilansa, bir qarorga kelsa, biz ularning

barchasini sodir bo'layotganligini anglab turamiz ham. Shuning uchun psixik hodisalar bizning ruhiyatimizda sodir bo'lishidan tashqari, ular bevosita ko'z o'ngimizda namoyon bo'lib turadi.

Obrazli qilib aytganda, odamning ichki dunyosida turli hodisalar vujudga keladi, kechadi, odatda shaxs bunday hodisalarni harakatlantiruvchi kuchi hamda ularning tomoshabini hisoblanadi. Yuqorida ta'kidlab o'tilgan sub'ektiv hodisalar xususiyatidan kelib chiqqan holda ayrim psixologlar psixologiya fani sub'ektiv kechinmalarning paydo bo'lishi va ularning kechishi bilan shug'ullanishi zarur, uning asosiy metodi o'zini o'zi kuzatish (shaxsning o'z fikrlari, his-tuyg'ulari va xatti-harakatlarini o'zi kuzatishi) bo'lmog'i kerak degan xulosaga keladilar. Lekin psixologiya fanining keyingi davrdagi taraqqiyoti bunday cheklanganlik fanni mutlaqo ta'minlay olmasligini tasdiqladi.

Psixikaning turli shakllarda ko'rinishi, jumladan, psixik jarayonlar, anglashilmagan holatlar, xulq-atvor, psixosomatik (yunoncha "psyche" - jon "somo" - tana ma'nosini anglatadi) hodisalar, inson aql-zakovati va qo'lining mo'jizakorligi moddiy va ma'naviy madaniyat mahsulini yaratdi. Har qanday faktlarda (voqelikda), hodisalarda psixika namoyon bo'ladi, o'zining xususiyatlarini ajratadi, faqat ular orqaligina psixikani o'rganish mumkin.

Psixologik voqelik-fakt deganda sub'ektning ichki kechinmalarining tarkibiy qismlari bilan bir qatorda ularning ob'ektiv shakllari (xulq-atvor, tana harakati, jarayoni, faoliyat mahsuli, ijtimoiy-madaniy hodisalar) orqali psixikaning xususiyatlari, holatlari, qonuniyatlarini o'rganish

tushuniladi. Boshqacha so'z bilan aytganda, inson ongidan tashqari, unga bog'liq bo'lmagan holda hukm suruvchi ob'ektiv borliq, ya'ni atrofimizdagi narsa va hodisalar, muhit, haroit va boshqalarning psixikada aks etishi psixologik voqelik deb ataladi.

Shunday qilib, yuqorida biz psixologiya to'g'risidagi tasavvurlar, uning predmeti hamda unga kiruvchi ilmiy tushunchalar, psixologik holatlar, voqelik yuzasidan fikr almashdik, ilmiy psixologik materiallar o'rtasidagi bog'liqlik va tafovut bo'yicha mulohaza yuritdik.

Yuqorida bildirilgan fikrlarga yakun yasab, shu narsani alohida ta'kidlab o'tish kerakki, psixologiya fani ko'hna tarixga ega bo'lishga qaramay, u juda navqiron fandir, chunki ilmiy psixologiya nemis psixologi V.Vundt tomonidan 1879 yilda Leyptsig (Germaniya) universitetida asos solingan birinchi eksperimental laboratoriya ochilishidan boshlanadi. Shuning uchun endigina refleksiyanı (lotincha "reflexus" o'zining ruhiy holatini tahlil qilish degani) ilmiy jihatdan o'rganishni psixologiya fani predmeti tarkibiga kiritish davri (mavridi) keldi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. "Prakticheskaya psixodiagnostika". Metodiki i testi. - Samara, 1998
2. Andreeva G. M. Sosialnaya psixologiya. Uchebnik - M., 1998
3. Klimov E. A. Osnovi psixologii. - M., 1998
4. Gamezo M. V., Domashenko I. A. Atlas po psixologii. - M., 1986
5. Gippenreyter Yu. B. Vvedenie v obshuyu psixologiyu. Kurs lektsiy. - M., 1996
6. G'oziev E. Oliy maktab psixologiyasi. T. 1997
7. G'oziev E. Psixologiya. T. 1994.
8. Karimova V. M. "Ijtimoiy psixologiya asoslari". - T., 1994